

Holzbachová, Ivana

[Harper, Kyle. Pád Říma: podíl klimatických změn a epidemií na zániku římské říše]

Studia philosophica. 2022, vol. 69, iss. 2, pp. 63-66

ISSN 1803-7445 (print); ISSN 2336-453X (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/SPh2022-2-6>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.77296>

License: [CC BY-NC-ND 4.0 International](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20230122

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Kyle Harper. *Pád Říma: Podíl klimatických změn a epidemií na zániku římské říše*. Praha: Maraton 2021, překlad Jan Petříček, 406 stran.

Ivana Holzbachová

Chtěla bych připomenout knihu, která ani zdaleka není knihou filozofickou, ale jejíž autor, renomovaný historik, Kyle Harper, nadhazuje a místy se snaží řešit nejen své hlavní téma – co vedlo k zániku římské říše, ale také to, jak fungují lidské civilizace a společnosti obecně a jak jsou zasazeny do řádu přírody. Že by tohle nebyla filozofická otázka? K tomu přistupují ještě výroky, které se týkají kauzality v oblasti, kterou zkoumá. Takže proč bychom si ji nemohli přečíst?

Má-li člověk vyprávět o knížce, není příliš zvykem začínat Epilogem. Nicméně to udělám. V této kapitole se totiž Harper věnuje názorům Thomase Malthuse. Ten v *Eseji o principu populace* (1798) vyslovuje myšlenku, že „lidské společnosti jsou závislé na své ekologické základně“, kterou Harper považuje za správnou. Problémem ovšem je, co je onou ekologickou základnou. Zde se názory obou autorů pochopitelně liší. Harper konstatuje, že dnes opět stojíme na okraji propasti, a to ho motivovalo k pokusu ukázat, že přes ostrý přerov k modernitě, za který vděčíme vědě a technice, jsme mnoha způsoby svázáni s minulostí. „Modernita byla vybudována na jedinečném energetickém průlomů; existovaly však dřívější anticipace, a Řím byl jednou z nich.“ (S. 301.)

Zde se musíme velmi stručně obrátit k obsahu knihy a k některým Harperovým základním tvrzením.

Ačkoli název knihy napovídá, že se Harper bude zabývat problematikou, která téměř od konce římské říše zajímala politiky, teology a historiky – připomeneme třeba slavný Gibbonův *Úpadek a pád římské říše* (1776), nechává politickou historii pokud možno stranou; zajímá ho spíš jen potud, pokud její běh koresponduje s přírodními, zejména klimatickými a epidemiologickými podmínkami, v nichž Římané žili. Z toho také plyne to, že když o Římanech píše, píše hlavně o jejich způsobu jejich života, např. o skutečnosti, že žili ve městech s vysokou hustotou obyvatelstva a že provozovali vzdálený obchod (např. s Indií a jejím prostřednictvím i s Čínou – hedvábí).

Harper se zde nezabývá celými dějinaми Říma od Romula a Rema, ale začíná si jich všimnout až na počátku zániku římské republiky a přechodu ke zvýšenému významu jednotlivce, později císařů. Nejprve však zasazuje dobu existence římské říše do klimatologického rámce. Rozvoj Říma spadá do období klimatologického optima (teplé fáze holocénu), které datuje zhruba od 200 let př. n. l. do cca 150 n. l. Harper poukazuje na to, že přes relativní blahobyt existovaly v římské říši a zvláště v jejich hustě obydlených součástech ne zcela příznivé podmínky pro zdraví lidí. Pro další vývoj byl významný i další fakt, a to skutečnost, že Římané obchodovali s velmi vzdálenými říšemi,

včetně Etiopie, Indie, Číny a východní Afriky. Odtud dováželi nejen luxusní předměty, ale nechtěně také hmyz a zvířata, která byla přenašeči mikrobů. Tak vznikaly v Římě morové epidemie. Ty byly v antice známé. Mory, o které Harperovi jde, byly antoninovský mor (od 166 až do 90. let 2. st. n. l., úmrtnost cca 10 %), Cypriánův pandemický mor (249–262 a pak pravděpodobně ještě 270) a justiniánská pandemie. Harper zkoumá zrod jednotlivých mikroorganismů, které dané mory způsobovaly, důvody, proč byly tak ničivější, a jejich význam pro římskou říši.

Podle popisů, které máme k dispozici, byl antoninovský mor způsoben neštovicemi, cypriánský mor odhaduje Harper buď na pandemickou chřipku, nebo na krvácivou horečku. Oba tyto mory vedly k oslabení říše. Po antoninovském moru se říše celkem vzpamatovala, její struktura nebyla rozvrácena, i když bída, a dokonce hladomory se vyskytovaly. K propuknutí následující (cypriánské) epidemie přispěla i klimatická změna. Podnebí už nebylo tak příznivé, egyptská obilnice vysychala a říše už nebyla tak silná jako dříve. Nebyla s to se dobře bránit proti barbarským vpádům a rozpadla se na několik kusů. Peněžnictví zachvátila obrovská inflace.

Vedení říše v té době přešlo na tzv. vojenské císaře, tj. ty, kteří pocházeli z vojenských kruhů, byli vojáky podporováni a o vojáky se starali (což ovšem čas od času nezabránilo tomu, aby byli vojáky svrženi). Byla to také doba rozvoje křesťanství, ale i jeho intenzivního pronásledování. Pro křesťany byl mor důkazem bezmocnosti pohanských bohů (později viz Aurelius Augustinus); jejich silnou stránkou byla

povinnost vzájemné lásky a pomoci. „Pohanské“ chrámy se přestaly budovat a mizely staré rituály. Nejhorší období říše bylo v šedesátých letech 3. století. Po něm však nastupuje rozkvět „dlouhého“ 4. století, které bylo novým zlatým věkem. Nastoupili císaři Dioklecián a Konstantin, kteří provedli známé náboženské a administrativní reformy a zejména východní část říše začala opět vzkvétat. Zato ta západní se zhroutila pod náparem barbarských kmenů (Hunové, Gótové).

Harper se dále zabývá především dějinami východní říše. Zdůrazňuje, že šlo o otrokářskou říši, že ne všichni se v ní měli dobře, že se nezlepšila ani zdravotní situace obyvatel. Byli špatně živeni, což se projevovalo tím, že byli malé postavy, řádily mezi nimi sezónní epidemie (v létě gastroenterologické, v zimě nachlazení). Relativní klid a bohatství východní říše rozvrátil justiniánský mor, který se objevil asi v polovině Justiniánovy zpočátku velmi úspěšné vlády a vedl ke ztroskotání jeho pokusu o obnovu celé římské říše.

Teprve tento mor byl tím, co označujeme za mor my a co také jako černá smrt ničilo středověkou Evropu, tj. dýmějový mor způsobený bakterií *Yersinia pestis*. Rozšířil se pravděpodobně z Tibetské náhorní roviny. Harper podrobně probírá vývoj této bakterie a její rozšiřování po celém světě. Byla nalezena už u lidí doby bronzové, ale prodělala další vývoj, který ji učinil ještě smrtonosnější (až 50 %). Dýmějový mor byl vázán na krysy, a proto se rozšířil hlavně mezi usedlými skupinami obyvatelstva, zejména na venkově. Kočovné národy se mu vyhnuly.

Harper upozorňuje také na to, že rozšíření nemoci v pandemii bylo podporováno

změnou klimatu. Rozlišuje tři římská klimatická období: už výše zmíněné optimum (cca 200 př. n. l.–150 n. l.), přechodné období (150–450 n. l.) a pozdně antickou malou dobu ledovou (450–700). Třicátá a čtyřicátá léta 6. st. byla nejchladnějšími dekadami v celém pozdním holocénu.

Přeskočíme-li další události, můžeme přejít k poslední ráně, kterou říše dostala. A to byl vznik a rozmach islámu. Harper zdůrazňuje, že Arabové římskou říši znali, v tehdejší válce mezi Římany a Peršany bojovali na obou stranách, znali obchodní stezky apod. Dokonce i vznik islámu byl příbuzný mentálnímu naladění tehdejších křesťanů. „Šlo o charakteristický výhonek apokalyptického zápalu, jenž propukl s příchodem morové pandemie a doby ledové.“ (S. 297.) Tím v knize přehled dějin Říma končí a následuje Epilog, o němž jsem se zmínila hned v úvodu tohoto povídání.

Zastavme se nyní u Harperových cílů a jeho metody. Jeho základním přesvědčením je, že klimatické a vůbec přírodní podmínky mají vliv na hospodářství, a tedy i na zdraví obyvatelstva, což zase ovlivňuje chod historických událostí. Ale to není zdaleka vše: To, jaká je struktura společnosti a zdravotní situace obyvatel, určovalo způsob, jakým mohla společnost reagovat na různě na klimatické výkyvy (a epidemie).

Vztah klimatických událostí a epidemii vidí Harper následovně: Dojde-li ke klimatické změně (a Harper se v textu snaží vysvětlit, jakými mechanismy k té či oné změně dochází), vede to k přemnožení, případně k přesunu vektorů, či hostitelů mikrobů (komáři, krysy). Zároveň

na klimatickou změnu reagují lidé: Migrují za lepší obživou, případně přežívají ve stíněných podmínkách. Velké množství lidí na jednom místě vede k narušení přírodního prostředí, např. tím, že není zaručena efektivní likvidace mrtvých a také odpadů. K tomu přistupuje i skutečnost, že lidé jsou podvyživení, mají hlad, a proto jedí i jedovaté látky, což má za následek oslabenou imunitu (viz tabulka na s. 189).

Z předchozích dvou odstavců by mohlo vyplynout, že Harper tyto procesy a tyto následnosti chápe svým způsobem jako zákony. Nic by nebylo pravdě vzdálenější. Harper se v celé knize snaží spojit klimatické podmínky, vývoj nemocí a dějiny, pokud se tohoto spojení týkají. V tom případě se zajímá jak o politické dějiny, tak o dějiny idejí a mentality. Vzniká velice složitý propletenec, v němž Harper chápe celek jako zřetězení náhod.

Svým způsobem bychom mohli Harperův způsob chápání vývoje společnosti zařadit do té skupiny, jejímž nejvýznamnějším mluvčím byl Ch. L. Montesquieu – do skupiny geografického (klimatického) determinismu. A to tím spíš, že tento osvícenec – což se ví dost málo – poukazoval na to, že při zkoumání vývoje jednotlivých společností je třeba brát ohled nejenom na události v jejich lidském okolí, ale také na jejich předchozí dějiny. Harper však Montesquieua přesahuje komplexnějším přístupem, což je vzhledem k historickému odstupu mezi oběma mysliteli pochopitelné. Tato komplexnost pohledu však Harperovi brání najít nějaké vůdčí jádro celého vývoje. Vývoj je tedy, alespoň tak chápau Harpera já, také nahodilý. Toto hledisko je charakteristické podle mého

názoru pro všechny myslitele, kteří si jsou vědomi složitosti skutečnosti. (A to o ní ještě nekonečně mnoho věcí nevíme!) Což ovšem vede k pesimistickému závěru, že i když jsme si třeba vědomi nebezpečné situace, do níž se jako lidstvo dostáváme, máme jen velmi málo naděje, že se nám jí podaří nějak zabránit.

A tím se vracíme k Epilogu Harperovy knihy. Dočítáme se v něm, že poslední dobou jsme si navykli označovat současné období jako antropocén. Avšak toto slovo podle Harpera neznamená jen důraz na úspěchy lidstva v této etapě jeho vývoje, ale i skutečnost, „že nárůst populace přepsal pravidla hry i pro mikrobiální obyvatele

planety Země“ (s. 303). „Vzestup patogenů je především důsledkem evoluce mikrobů a tu zase hluboce ovlivňuje nárůst lidské populace a bezohledný způsob, jakým jsme na celé planetě transformovali krajinu.“ (S. 303.) To, že nebereme ohled na prostředí, v němž žijeme, ohrožuje nás samotné. Už Řím se setkal s pomstou přírody; my si prosíme o novou.

Toto tvrzení není nic originálního. V posledních několika desetiletích se na něm shoduje stále větší množství lidí. Originální je na Harperově knize to, jak názorně dovedl daný proces ukázat na příkladu jedné velké civilizace. I proto si myslím, že je pro nás dobré číst knihy na hranici oborů.

doc. PhDr. Ivana Holzbachová, CSc.

Brno, Česká republika

ivana.holzbachova@email.cz

Toto dílo lze užít v souladu s licenčními podmínkami Creative Commons BY-NC-ND 4.0 International (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>). Uvedené se nevztahuje na díla či prvky (např. obrazovou či fotografickou dokumentaci), které jsou v díle užity na základě smluvní licence nebo výjimky či omezení příslušných práv.